

УДК 321.01(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-4.3>

Гаверильців М.Т.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6735-7181

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

LEGAL PRINCIPLES FOR THE PROTECTION OF THE NATIONAL INTERESTS OF THE STATE FOR ENSURING THE SOVEREIGNTY AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню питання правових засад захисту національних інтересів держави у сфері забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України в сучасних умовах.

Авторка доводить, що за своєю сутністю національні інтереси є інтегральним вираженням інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та забезпечує поєднання в собі інтересів кожної людини, інтересів національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави. Національні інтереси охоплюють широкий спектр відносин у державі та містять такі основні елементи, як військова безпека, економічна стабільність і розвиток та державний суверенітет як контроль за певною територією та населенням.

У статті зазначено, що в Україні правові засади захисту національних інтересів держави закріплюються на конституційному та законодавчому рівнях, а також у низці міжнародних документів. Така нормативна регламентація дає змогу оптимального нормативно-правового регулювання цього питання та визначає напрями подальшого розвитку України, що стають можливими за наявності ефективного забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави.

Робиться висновок, що в умовах сучасних викликів і загроз національним інтересам України політика забезпечення національних інтересів спрямована на виконання таких завдань: по-перше, захист державного суверенітету (тобто верховенства, самостійності, повноти і єдності державної влади в межах її території, а також незалежності й рівноправності держави в зовнішніх відносинах); по-друге, захист територіальної цілісності та національної безпеки держави (проти дія сепаратизму, проти дія територіальним претензіям із боку інших країн, запобігання спроб утручання у внутрішні справи держави).

Реалізація національних інтересів можлива лише за умови нормального функціонування системи національної безпеки України, тобто необхідних заходів забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, суверенітет, територіальна цілісність, правові засади захисту.

The article is devoted to the study of the legal basis for the protection of national interests of the state in the field of ensuring the sovereignty and territorial integrity of Ukraine in modern conditions.

The author argues that in essence national interests are an integral expression of the interests of all members of society, realized through the political system and provides a combination of interests of each person, the interests of national, social, political groups with the interests of the state. National interests cover a wide range of relations in the state and include such basic elements as military security, economic stability and development, and state sovereignty as control over a certain territory and population.

The article states that in Ukraine the legal basis for the protection of national interests of the state is enshrined at the constitutional and legislative levels, as well as in a number of international documents. Such normative regulation allows for optimal normative-legal regulation of this issue and determines the directions of further development of Ukraine, which become possible in the presence of effective provision of sovereignty and territorial integrity of the state.

It is concluded that in the context of modern challenges and threats to the national interests of Ukraine, the policy of ensuring national interests is aimed primarily at fulfilling the following tasks: first – protection of state sovereignty (supremacy, independence, completeness and unity of state power within its territory); as well as the independence and equality of the state in foreign relations); secondly, protection of the territorial integrity and national security of the state (counteraction to separatism, counteraction to territorial claims by other countries, prevention of attempts to interfere in the internal affairs of the state).

Realization of national interests is possible only under the condition of normal functioning of the national security system of Ukraine, necessary measures to ensure state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests from real and potential internal and external threats.

Key words: national security, national interests, sovereignty, territorial integrity, legal bases of protection.

Вступ. Однією з найважливіших проблем управління кожною сучасною державою є формування та здійснення ефективної безпекової політики, яка б відповідала вимогам задоволення національних інтересів. Зважаючи на це, ключовим завданням є визначення основоположних правових засад захисту національних інтересів у різних сферах, а також визначення характеру та основних напрямів забезпечення національної безпеки як у внутрішньодержавних відносинах, так і на міжнародній арені.

Проблематика захисту національних інтересів України при посяганні на суверенітет і територіальну цілісність держави є надзвичайно складною і багатоаспектною. До вивчення питань національної безпеки звертались у своїх наукових дослідженнях чимало юристів, політологів, зокрема І. Бачило, Ю. Валєєва, В. Горбулін, А. Єрмолаєв, Р. Калюжний, А. Качинський, Б. Кормич, В. Ліпкан, Г. Новицький, О. Савчин, А. Семенченко В. Цимбалюк, М. Швець та інші.

Постановка завдання. Метою статті є науково-теоретичне дослідження правових засад захисту національних інтересів держави у сфері забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України в сучасних умовах.

Результати дослідження. Реалізація національних інтересів – природне право кожного народу на самовизначення та гідне існування, що набуває особливої гостроти в моменти виникнення якихось загроз у конкретних історичних умовах. У такий час перед державою виникає потреба вироблення чи вдосконалення власної «формули» національних інтересів, що спирається на історичний, політичний і культурний розвиток, економічний потенціал, геопросторові фактори та імідж держави на міжнародній арені.

До наукового обігу поняття «національний інтерес» увійшло порівняно недавно. Так, у 1935 р. його вперше було включено до «Оксфордської енциклопедії соціальних наук».

У найзагальнішому вигляді поняття національних інтересів розглядають як сукупність збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державного суверенітету, територіальної цілісності та прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток.

У довідково-енциклопедичних джерелах, словниках категорія «національні інтереси» визначається як суспільно-політичний і психологічний феномен, що відображає цінності національної спільності, які слугують збереженню її єдності й цілісності. Так, національні інтереси виявляються в почуттях патріотизму, гордості за свій народ, його культурі, традиціях, симпатії до представників своєї нації і є найважливішою рушійною силою поведінки й діяльності як окремих особистостей, так і нації, держави загалом.

Визначення цього поняття міститься також в енциклопедичному виданні із соціології, де національні інтереси відображені як категорія, що відображає міру самосвідомості й самовираження народу, характеристика суспільної єдності, політичний принцип і соціальне почуття. На рівні державної політики національні інтереси є важливим державним ресурсом, дієвим фактором модернізації країни, умовою і передумовою вирішення зовнішньополітичних завдань і проблем розвитку держави як суб'єкта світової історії [1, с. 37–38].

Доволі цікавим є розуміння сутності національних інтересів американськими дослідниками Ч. Лерчем і А. Саїдом, які вважають, що їх ціннісне наповнення ґрунтується на п'яти видах «добра»: 1) окремих громадян; 2) суспільства в цілому; 3) держави; 4) соціально зацікавлених груп у державі; 5) уряду і його членів.

Національний інтерес – визначальне джерело формування стратегічної мети, стратегічних завдань, об'єкта спрямувань і напрямів розвитку нації, механізму, методів і форм їх реалізації. За своєю спрямованістю національні інтереси зорієнтовані на забезпечення виживання та прогресивний розвиток, а також лідерство особи, суспільства, держави [2, с. 46].

Таким чином, національні інтереси – це, по суті, інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та забезпечує поєднання в собі інтересів кожної людини, інтересів національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави.

Зовнішній аспект національних інтересів передбачає збереження суверенітету та територіальної цілісності держави, а також визначення її місця й ролі в геополітичному просторі в конкретних історичних умовах, забезпечення балансу сил і ресурсів через міжнародні правові, політичні, військово-оборонні, економічні та гуманітарні інститути.

Внутрішній аспект національних інтересів полягає в забезпеченні стабільного розвитку суспільства, підвищенні його економічного рівня, а також політичної стабільності та утримання влади керівних сил держави.

Національним інтересам властиві певні ознаки, за допомогою яких можна досить чітко охарактеризувати їх сутність, а саме: наявність у держави власної території, чисельність нації, культурні відмінності, за якими нації відрізняються між собою, наявність правосуб'єктності в зовнішніх відносинах, національна самоідентифікація і відчуття єдності з іншими представниками своєї нації тощо.

Аналізуючи різні наукові підходи до розуміння категорії національних інтересів та виходячи з їх особливостей можна зробити висновок, що національні інтереси охоплюють широкий спектр відносин у державі та містять такі основні елементи, як військова безпека, економічне процві-

тання і розвиток та державний суверенітет як контроль за певною територією і населенням.

Становлення концепції національних інтересів України на офіційному рівні розпочалось із затвердженням Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [3].

Фундаментальним національним інтересом Декларація про державний суверенітет України проголосила «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [3].

Згідно з конституційними положеннями, що лягли в основу засад конституційного ладу нашої держави, «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновищезначаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18 Конституції України) [4].

Закон України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. визначає національні інтереси України як життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону) [5].

Складниками фундаментальних національних інтересів України, закріпленими в ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку», є такі:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [5].

Державна політика у сфері національної безпеки й оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Реалізація таких інтересів можлива за умови нормального функціонування національної безпеки України, тобто необхідного рівня захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Поняття безпеки можна визначити як стан, у якому відсутні будь-які загрози. Поняття «безпека» походить від латинського слова "securitas".

У Давньому Римі це слово трактувалося як «політична стабільність». У сучасному світі безпекою називається сукупність умов та органів, які захищають державу та громадян від небезпечних явищ.

Для того, щоб зрозуміти сутність територіальної цілісності та суверенітету держави як об'єкта національної безпеки, та з метою вироблення належних механізмів забезпечення територіальної цілісності української держави варто з'ясувати зміст таких понять, як «територія держави», «територіальна цілісність», «суверенітет».

У Декларації про державний суверенітет України державний суверенітет України проголошено як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Декларація проголосила державний суверенітет України на всій її території, передбачивши політичні, економічні та правові гарантії суверенної України [3].

Основні положення Декларації знайшли своє відображення в чинній Конституції України: відповідно до ст. 17, захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [4]. Крім того, територія України в межах дійсного кордону є цілісною (насильницький поділ держави заборонений, жодна частина державної території України не може проголосити себе незалежною від суверенної влади держави) і недоторканною (інші держави зобов'язані утримуватись від будь-яких зазіхань на територію суверенної української держави) (ч. 3 ст. 2 Конституції України) [4]. У межах своїх територіальних кордонів держава є єдиним офіційним представником усього суспільства.

Недоторканність цілісності території держави, а також непорушність її кордонів гарантується також низкою міжнародно-правових актів. Так, у Статуті ООН задекларовано, що «всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [6]. Аналогічне зазначено і в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [7].

Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі визначає, що «держави-учасниці поважатимуть територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці» [8].

Отже, закріплення національних інтересів держави на нормативному рівні дає їм змогу нормально функціонувати, визначає подальші напрями розвитку держави, які можливі за наявності нормального забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України.

Сьогодні наша країна переживає одну з найдраматичніших сторінок своєї історії. Це зумовлено окупацією частини території України та військовою агресією з боку Російської Федерації. Такі дії супротивника створюють низку загроз та викликів нашим національним інтересам, захист яких забезпечується системою національної безпеки держави.

Закон України «Про національну безпеку України» містить нормативне визначення національної безпеки, згідно з яким ним є «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону) [5].

У широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможлиблює його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз [9, с. 25].

Державна стратегія України в умовах сучасних викликів і загроз національним інтересам спрямована на:

1) захист державного суверенітету;

2) захист територіальної цілісності та безпеки держави.

Проаналізуємо їх детальніше.

Захист державного суверенітету, тобто верховенства, самостійності, повноти та неподільності державної влади в межах її території, а також незалежність і рівноправність держави в зовнішніх відносинах. До складників цього завдання слід віднести такі: забезпечення незалежності держави, що передбачає її можливість у міжнародних відносинах діяти на основі пріоритетності національних інтересів держави, а не під тиском іншої держави чи інших факторів; забезпечення рівноправності держави, тобто наявність у неї на міжнародній арені тих самих суверенних прав держави та правосуб'єктності, якими наділені інші держави.

Захист територіальної цілісності та безпеки держави. За останнє десятиліття ця функція набула найбільшої гостроти, зважаючи на збіль-

шення сепаратизму в сучасному світі, що стосується й української держави. Складниками цієї функції є такі: протидія регіональному політичному сепаратизму, здійснення державної міграційної політики, організація збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів для забезпечення населення різних адміністративно-територіальних одиниць однаковими правами, протидія територіальним претензіям із боку деяких сусідніх країн, запобігання спроб утручання у внутрішні справи держави тощо.

Висновки. Таким чином, у найзагальнішому вигляді національні інтереси слід розглядати як сукупність збалансованих інтересів людини, суспільства, держави в різних сферах її життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державного суверенітету, територіальної цілісності та прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави.

За своєю сутністю національні інтереси є інтегральним вираженням інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та забезпечує поєднання в собі інтересів кожної людини, інтересів національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави. Національні інтереси охоплюють широкий спектр відносин у державі та містять такі основні елементи, як військова безпека, економічна стабільність і розвиток та державний суверенітет як контроль за певною територією та населенням.

Державна політика у сфері національної безпеки й оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки української держави тощо. Реалізація таких інтересів можлива за умови нормального функціонування системи національної безпеки України, тобто заходів захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз.

В Україні правові засади захисту національних інтересів держави закріплюються на конституційному та законодавчому рівні, а також у низці міжнародних документів. Така нормативна регламентація дає можливість оптимального нормативно-правового регулювання цього питання та визначає напрями подальшого розвитку України, що є можливими за наявності ефективного забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави.

В умовах сучасних викликів і загроз національним інтересам України політика забезпечення національних інтересів спрямована на виконання таких завдань: по-перше, захист державного суверенітету (тобто верховенства, самостійності, повноти і єдності державної влади в межах її території, а також незалежності

і рівноправності держави в зовнішніх відносинах); по-друге, захист територіальної цілісності та національної безпеки держави (протидія сепаратизму, протидія територіальним претензіям з боку інших країн, запобігання спроб утручання у внутрішні справи держави).

Список використаних джерел:

1. Квеліашвілі І. Сутність національних та митних інтересів під час забезпечення потреб суспільства в державній митній політиці. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3 (34). С. 35–42.
2. Шахов В., Мадіссон В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України. *Вісник Національної академії державного управління. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 44–56.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
8. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
9. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибрані наукові праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.